

พระพุทธรูปอินเดียแบบคุปตะ

ศาสตราจารย์
หม่อมเจ้า
สภวดีศรี
คสิกุล

ในวารสารโบราณคดีปีที่ ๒ ฉบับ
ที่ ๓ ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงพระพุทธรูปอิน-
เดียแบบอมราวดี ฉะนั้นในท่อนจะได้
กล่าวถึงพระพุทธรูปอินเดียแบบคุปตะ
ต่อไป

พระพุทธรูปแบบคุปตะเจริญขึ้นทาง
ภาคกลางของประเทศอินเดียในระหว่างพุทธ
ศตวรรษที่ ๙ - ๑๐ และจัดเป็นพระพุทธรูป
อินเดียทั้งามที่สุด (รูปที่ ๑) พระพุทธรูป
แบบนี้ได้ให้อิทธิพลอย่างมากมายแก่พระ
พุทธรูปรุ่นต่อมาในประเทศอินเดีย รวมทั้ง
บรรดาพระพุทธรูปในภาคเอเชียอาคเนย์ ที่
เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุว่าตั้งแต่สมัยราชวงศ์
คุปตะเป็นต้นมา อิทธิพลของอารยธรรม
อินเดียได้แผ่ขยายออกมามากมายใน
ภาคเอเชียอาคเนย์ และก่อให้เกิดมีอาณาจักร
ต่าง ๆ ที่ได้รับอารยธรรมอินเดียขึ้นในดิน
แดนแถบนี้

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงพระพุทธรูปอิน-
เดียแบบคุปตะ ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น ๓
แบบ คือแบบประทับยืน ประทับนั่ง และ
ประทับนั่งห้อยพระบาท

แบบประทับยืน

พระพุทธรูปประทับยืนในศิลปะอินเดีย
แบบคุปตะอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม

กลุ่มที่หนึ่ง คือกลุ่มแรก ได้แก่พระ
พุทธรูปประทับยืนครองจีวรห่มคลุมเป็นริ้ว
(รูปที่ ๒) พระพุทธรูปกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มาจาก
แถบบริเวณเมืองมถุรา ที่เป็นเช่นนั้นเพราะ
เหตุว่าที่แถบเมืองมถุรา มีเหมืองศิลาทรายสี
แดงขนาดใหญ่ เหตุนี้ชาวเมืองจึงมีอาชีพ
เป็น ประติมากร ตัดต่อกันลงมา หลายสมัย
พระพุทธรูปแบบนี้มีประภามณฑล สลักเป็น
ลวดลายเต็มทั้งแผ่น ขอบของประภามณฑล
สลักเป็นลวดลายครึ่งวงกลมเล็ก ๆ ประดับ
โดยรอบ และประภามณฑลนั้นก็โค้งมาจน
ถึงกึ่งกลางพระขนอง

พระเศวตเป็นขมวดกลมมน มีพระ
เกตุมาลาประกอบอยู่ข้างบน ตั้งแต่สมัย
เป็นต้นมาพระเกตุมาลาของพระพุทธรูปอิน-
เดียก็จะมีรูปร่างเป็นรูป ทรงกระบอกสั้น ๆ
ปลายมน พระขนงสลักเป็นเส้นนูนออกมา
อย่างชัดเจน มีภาพตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
และ ปลายวาตเป็น เส้นแหลมอยู่ เหนือพระ
ขมับ พระขนงทั้งสองนี้ไม่ได้จรดกัน เช่น
เดียวกันกับในศิลปะแบบคันธารราฐและมถุรา
พระเนตรมีม่านพระเนตรข้างบนตัดเป็นเส้น

ตรง พระศอกเป็นริ้วตามข้อความในคัมภีร์
มหาบุรุษลักษณะ

ผ้าสังฆาฏิหรือจีวรคลุมพระองค์
สองข้าง เป็นผ้าบาง มีริ้วเป็นเส้นนูนเล็ก ๆ
สลักยื่นออกมาห่าง ๆ แยกออกจากกัน การ
ครองผ้าแบบพิเศษตามแบบศิลปะคันธารราฐ
ซึ่งทำให้มีขอบผ้าหนาอยู่รอบพระศอก ยังคง
อยู่ แต่ขอบหนักหนาน้อยลงและประกอบด้วย
จีวรผ้าที่ขนานกันเท่านั้น บนพระองค์ซ้าย
การครองผ้าครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ หักกัน
ยังคงสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน บนพระ
พุทธรูปบางองค์ในสมัยนี้ เราจะเห็นริ้วผ้า
บนพระอุระวางระเบียบเป็นกลุ่มเส้นโค้งขนาน
กันตกลงมาจากจุดๆ หนึ่งบนพระองค์ซ้าย
ลักษณะเช่นนี้เป็นประเพณีของศิลปะคันธาร
ราฐที่ยังคงเหลืออยู่ แต่พระพุทธรูปบางองค์
ก็จะไม่มีริ้วผ้าสลักเป็นรูปครึ่ง วงกลมหรือมุม
แหลมเรียงต่อกันลงมาตาม กึ่งกลางของพระ
วรกายในระยะเท่ากันไปหมด

พระกรขวายื่นออกมาข้างหน้าแสดง
ปางประทานอภัย พระกรซ้ายยกขึ้นครึ่งหนึ่ง
และยึดชายจีวรไว้ในพระหัตถ์ ลักษณะเช่น
นี้ก็ยังคงเป็นลักษณะของศิลปะคันธารราฐอยู่
อีกนั่นเอง นิ้วพระหัตถ์มีแผ่นหลังเชื่อมติด
ต่อกัน ขอบล่างของผ้าจีวรทำเป็นเส้นนูน

อย่างชัดเจน ขอบหน้าคเป็นวงโค้งอยู่ทาง
เบื้องขวาของพระวรกาย และตกลงมาเป็น
เส้นตรงทางเบื้องซ้าย อย่างไรก็ตาม เราอาจ
สังเกตได้ว่าบนพระพุทธรูปในสมัยนี้บางองค์
ลักษณะการสลักอย่างคร่าว ๆ จะปรากฏขึ้น
ด้วยการพยายามทำให้ขอบจีวรทางเบื้องซ้าย
ถูกเลิกขึ้นเช่นเดียวกับขอบจีวรทางเบื้องขวา
ถ้าจีวรหรือสังฆาฏินั้นห่มคลุมอย่างหลวม ๆ
ชายจีวรสุดท้ายไม่ได้พันรอบพระศอกซ้าย
อย่างแนบสนิท แต่มุ่งไปสู่พระหัตถ์ซ้ายที่
กำลังเปิดรับอยู่ อย่างไรก็ตาม การครองจีวร
แบบนี้ก็ยังคงอาจเข้าใจและยอมรับได้ ทาง
ด้านซ้ายของพระกาย กลุ่มริ้วที่เป็นของขอบ
จีวร ๒ ขอบที่ตกลงมาเป็นเส้นตรง ก็สลัก
ให้แยกออกจากกันอย่างชัดเจน รวมทั้งได้
ตกลงมาในระดับที่ไม่เท่ากัน กลุ่มริ้วที่เป็น
ของขอบเมื่อแรกห่มซึ่งเป็นด้านหลังของผ้า
จีวร จะตกลงมาต่ำที่สุด และตั้งแต่สมัย
คุปตะนี้เป็นต้นมาขอบเบื้องล่างของผ้าจีวร
ด้านหลังก็จะอยู่ต่ำกว่าขอบจีวรด้านหน้า
เสมอ การครองผ้าแบบนี้อาจจัดได้ว่าเป็น
สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ในศิลปะแบบคุปตะอย่างแท้
จริง และจะคงอยู่ต่อไปในพระพุทธรูปอิน-
เดียสมัยต่อมาด้วย นอกจากนี้สำหรับพระ-
พุทธรูปในสมัยนี้ เราจะสังเกตเห็นได้อย่าง

ชัดเจนว่าช่วงพระกรหน้าเบื้องซ้ายนั้นแซก
อยู่ระหว่างขอบของการห่มผ้าครั้งที่ ๑ และ
ครั้งที่ ๒

สำหรับขอบสบงก็มีแสดงอยู่ที่บน
พระองค์ คือการเลียนแบบมาจากพระพุท-
ธรูปห่มเฉียงในศิลปะแบบกรีกนั่นเอง บางครั้ง
ก็มีริ้วประดับซึ่งมีปมผูกอยู่และเราอาจเห็นได้
ว่าสลักเป็นเส้นนูน แต่บางครั้งก็สลักเป็น
รอยเล็ก ๆ เท่านั้น สบงนี้ยาวลงไปมากจน
กระทั่งอยู่ภายใต้ขอบจีวรที่ต่ำที่สุด ผ้าสบง
เรียบไม่มีริ้ว แต่ทางด้านข้างในระดับเดียวกับ
ข้อพระบาท มีกลุ่มริ้วเส้นตรงเล็ก ๆ อยู่
ข้างละกลุ่ม และขอบของสบงด้านข้างนั้นก็
สลักเป็นมุมแหลมยื่นออกไปทั้งสองข้าง นอก
จากนี้ยังมีอีกลักษณะหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นว่า
ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะแบบมอรา คือผ้าจีวร
นั้นครองแนบสนิทกับพระองค์ ในระหว่าง
พระองค์และพระกร ด้านหน้าของผ้าจีวรก็
แนบสนิทอยู่กับด้านหลังซึ่งเรียบไม่มีริ้ว การ
ครองผ้าแบบนี้ได้แนบสนิทน้อยลงทางเบื้อง
ล่างของพระวรกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ระหว่างพระซงฆ์ แต่ก็ยังคงแสดงให้เห็น
องคเพศได้บ้าง ตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นมาเรา
จะเห็นว่าพระพุทธรูปทรงครองผ้าเพียงผืน
เดียวข้างบน คือหมายความว่า เป็นผ้าสัง-

๓๐๑ โบราณคดี

ภาพที่หมักกับผ้าจิวรจนดูเป็นผืนเดียวกัน หรือมีฉะนั้นก็เป็นแต่เพียงผ้าจิวร ไม่มีผ้าสังฆาฏิพระบาทแยกออกห่างจากกันเล็กน้อย สลักกุนอยู่เหนือพนหลังท่เรียบ ทั้งนวมถึงข้อพระบาทและส่วนล่างของจิวรและสบงด้วย ถ้าเราต้องการที่จะสอบสวนถึงอิทธิพลของศิลปินคณาจารย์และมณูรา ที่มีต่อพระพุทธรูปประทับยืนห่มคลุมจิวรเป็นริ้วในศิลปะคุปตะ เราก็อาจกล่าวได้ว่าศิลปินคณาจารย์ให้อิทธิพลแก่ขมวดพระเกศา การครองจิวรและลักษณะของพระกร แต่ศิลปินมณูรานั้นให้อิทธิพลแก่การที่จิวรครองแนบสนิทกับพระองค์และขอบของสบงซึ่งปรากฏอยู่ที่บนพระองค์ ลักษณะเช่นนี้ทำตามแบบศิลปะอย่างแท้จริง แต่ถ้าจะกล่าวโดยทั่วไป เราก็อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปประทับยืนห่มคลุมจิวรเป็นริ้วในศิลปะคุปตะนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปินคณาจารย์ที่เข้ามาผสมผสานอย่างเหมาะสมกับสุนทรีย์ภาพของอินเดียนั่นเอง และถ้ากล่าวถึงแล้ว เราก็ไม่จำเป็นต้องอ้างถึงอิทธิพลของศิลปินมณูราเลย

กลุ่มที่สอง ของพระพุทธรูปประทับยืนห่มคลุมแบบคุปตะก็คือบรรดาพระพุทธรูปที่มาจากเมืองสารนาถ (รูปที่ ๓) พระพุท

ธูปกลุ่มที่ ๒ นี้ แตกต่างจากพระพุทธรูปคุปตะกลุ่มแรกเพราะเหตุว่าริ้วของผ้าจิวรได้หายไป นอกจากนี้ก็ยังมีการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดอีก เป็นต้นว่าบนพระเศียรพระเกศาแก้วตาเป็นมุมแหลมอยู่เหนือพระนลาฏพระเนตร ๒ ข้างได้ปลงครึ่งหนึ่งและซีกจะโค้งลงเป็นแบบ “กลีบบัว” พระพักตร์เองก็ใหญ่ขึ้น ขอบจิวรที่ล้อมรอบพระศอกยังคงสลักเป็นเส้นนูน แต่ก็แสดงโดยเส้นที่ขนานกันเพียง ๒-๓ เส้นเท่านั้น การแสดงความแตกต่างของผ้าจิวรที่หมักทบลงไปเป็นครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ บนพระอังสาซ้ายยังคงมีอยู่แต่ลักษณะอื่น ๆ ของจิวรก็ซีกจะทำไปตามแบบ เราได้เคยเห็นมาแล้วว่าในการสลักพระพุทธรูปอย่างคร่าว ๆ นั้น วงโค้งของขอบด้านล่างของจิวร ซึ่งโดยปกติปรากฏขึ้นบนด้านขวาขององค์พระพุทธรูปนั้น ก็ซีกจะปรากฏขึ้นบนด้านซ้ายด้วย ทางด้านซ้ายนี้ผ้าจิวรโดยปกติจะวาดเป็นรูปสี่เหลี่ยมเสมอ แต่บนพระพุทธรูปประทับยืนห่มคลุมจิวรเรียบแบบคุปตะนี้การเปลี่ยนแปลงก็กลับกลายเป็นไปในทางตรงกันข้าม คือผ้าจิวรทางด้านขวาของพระพุทธรูปซีกจะเปลี่ยนเป็นรูปสี่เหลี่ยมเส้นแบบทางด้านซ้าย การเปลี่ยนแปลงอย่างตรงกันข้ามเช่นนี้ความจริงก็มาจากความ

นิยมแบบเดียวกันนั่นเอง คือความพยายามที่จะทำให้ขอบจิวรท่งสองข้างมีลักษณะเหมือนกัน ความนิยมเช่นนี้เกิดขึ้นจากความเอินเอียงอีกแบบหนึ่งคือความต้องการที่จะให้พระพุทธรูปประทับยืนหันพระพักตร์ตรงและได้สัดส่วนกันไปหมดทั่วทั้งพระวรกาย

ในบรรดาพระพุทธรูปศิลปะกลุ่มที่ ๒ นี้ ไม่แน่ว่าขอบจิวรท่งสองขอบ ซึ่งม้วนและตกลงมาเป็นเส้นตรงทางเบื้องซ้ายของพระพุทธรูปนั้นยังคงเป็นที่เข้าใจกันอยู่หรือเปล่า เพราะเหตุว่าคงเหลือแต่เพียงกลุ่มริ้วเพียงกลุ่มเดียวซึ่งดูเหมือนจะเกี่ยวข้องอยู่แต่เฉพาะกับผ้าจีวรตอนแรกห่มเท่านั้น ผ้าจีวรสำหรับพระพุทธรูปกลุ่มนี้แบบสนิทกับพระซึ่งยิ่งกว่าสำหรับพระพุทธรูปศิลปะกลุ่มแรก แต่ก็ไม่ปรากฏมีร่องรอยขององค์เพศเลย สบงแสดงเป็นรอยอยู่เฉพาะที่บนพระองค์เท่านั้น ทรวดทรงของพระองค์เองก็แตกต่างกันคือเห็นองค์ประคดขึ้นไป องค์ของพระพุทธรูปที่คล้ายกับว่าครองจีวรเพียงผืนเดียว (ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคงไม่มีผ้าสังฆาฏิคลุมทับอยู่บนผ้าจีวรอีกชั้นหนึ่ง) แต่ขณะเดียวกันพระโสณี (ตะโพก) ก็ดูคล้ายกับว่ามีผ้าอีกผืนหนึ่งคลุมทับอยู่คือสบงนั่นเอง ริ้วค้ำข้างของสบงนี้มีปรากฏอยู่

ทางเบื้องล่างและวาดเป็นมุมแหลมออกข้างนอก มากยิ่งกว่าสำหรับพระพุทธรูปประทับยืนห่มคลุมในศิลปะยุคกลุ่มแรก

นอกจากนั้น ลักษณะรายละเอียดของพระพุทธรูปประทับยืนห่มคลุมในศิลปะยุคกลุ่มที่ ๑ ก็ยังคงมีอยู่ต่อไปในพระพุทธรูปประทับยืนห่มคลุมแบบศิลปะยุคกลุ่มที่ ๒ ยกเว้นแต่ว่าประภามณฑลก็ไม่มีอยู่เสมอไป และซักจะกลายเป็นแผ่นเบื้องหลังเรียบๆ เข้ามาแทนที่ ในกรณีหลังนี้พระพุทธรูปก็มักประทับยืนเหนือฐานบัวซึ่งไม่มีบัวหงายเข้ามาประกอบ บางครั้งก็มีบริวารเล็ก ๆ ๒ คนอยู่ ๒ ข้าง ยืนอยู่เหนือฐานบัวเช่นเดียวกัน และยังมีเทวดาเหาะอยู่ ๒ ข้างของเศียรพระพุทธรูปอีก

การเปลี่ยนแปลงจากพระพุทธรูปประทับยืนห่มคลุมในศิลปะยุคกลุ่มที่ ๑ ไปยังกลุ่มที่ ๒ อาจแสดงโดยพระพุทธรูปองค์หนึ่งที่สารนาถ พระพุทธรูปองค์นี้มีพระเนตรปิดอยู่ครั้งหนึ่ง แต่พระเนตรก็ยังไม้โค้ง แม้ว่าผ้าจีวรจะเรียบไม่มีริ้ว แต่สบงและรัดประคดก็สลักอยู่อย่างชัดเจน จนกระทั่งคล้ายกับว่าครองและคาคอยู่เหนือจีวรอีกต่อหนึ่ง แม้ว่าพระพุทธรูปองค์นี้จะชำรุดไปมาก แต่ขอบจิวร ๒ ขอบซึ่งตกลง

๓๒๑ โบราณคดี

ไปเป็นเส้นตรงทางเบื้องขวาของพระพุทธรูปก็ยังคงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าแยกออกจากกัน และแต่ละขอบต่างก็มีกลุ่มริ้วของตน

พระพุทธรูปประทับยืนห่มคลุมในศิลปะคุปตะกลุ่มที่ ๒ เป็นแบบของพระพุทธรูปทางภาคกลางของประเทศอินเดีย คือ ในมัลลเทศ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และแสดงให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลจากทั้งศิลปะคันธารราฐและศิลปะมถุรา

แบบประทับนั่ง

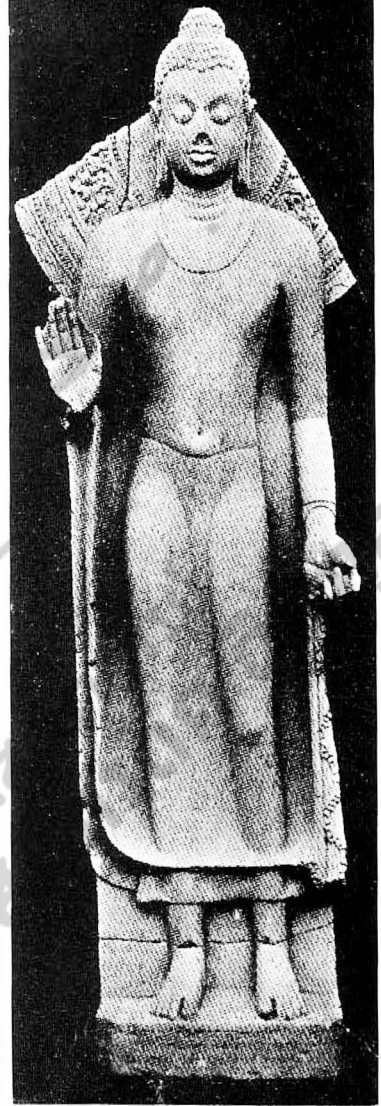
ไม่ปรากฏมีพระพุทธรูปประทับนั่งแบบคุปตะที่ครองจีวรห่มคลุมเป็นริ้ว คงมีแต่เพียงครองจีวรห่มคลุมเรียบเท่านั้น และเท่าที่ ประทับนั่ง ก็คงมีแต่เพียงนั่งขัดสมาธิเพชรอย่างเดียว ชายจีวรซึ่งโดยปกติต้องยึดอยู่ในพระหัตถ์ซ้ายหรือห้อยอยู่เหนือข้อพระหัตถ์ซ้ายก็มักหายไป แต่บนพระพุทธรูปแบบนี้องค์หนึ่งที่สาธิต ชายจีวรก็ยังคงมีอยู่เหนือข้อพระหัตถ์ ตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นมาผ้าจีวรก็คล้ายกับว่าเป็นปลอก ซึ่งช่วงพระกรเบื้องหน้าทั้งสองข้างได้ยกขึ้นในลักษณะเดียวกัน และจีวรนั้นก็คลุมลงมาจากจนถึงใต้ พระชานุ (หัวเข่า) ด้านหน้าของส่วนล่างของจีวรได้

หายไปภายใต้พระซงฆ์ที่กำลังขัดสมาธิเพชรอยู่ แต่ด้านหลังก็ตกลงมาจากข้อพระหัตถ์คลุม พระซงฆ์จนกระทั่งถึงส่วนล่าง แล้วจึงวาดเป็นรูปครึ่งวงกลมซึ่งประกอบด้วยริ้วขึ้นบนฐาน สำหรับสียงซึ่งแสดงเป็นรอยอยู่ที่บนพระองค์ ก็ปรากฏอยู่ในระดับเดียวกับข้อพระบาท และวาดเป็นรูปครึ่งวงกลมขึ้นบนฐานอีกเช่นเดียวกัน

พระพุทธรูปแบบนี้มักมีประภามณฑลซึ่งมีประติมากรรมสลักประกอบ ปางที่ทรงแสดงมีต่าง ๆ กัน เช่นปางประทานปฐมเทศนา (รูปที่ ๔) ปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางประทานพร สำหรับปางทรงแสดงธรรม (วิตรรกะ) นั้น แม้ว่าจะมีอยู่บ้าง แต่ก็มีน้อยมาก

แบบประทับนั่งห้อยพระบาท

ได้ค้นพบ พระพุทธรูปแบบ คุปตะครองจีวรห่มคลุมเรียบไม่มีริ้ว ปางประทานปฐมเทศนาและ ประทับนั่งห้อยพระบาทที่เมืองสารนาถ (รูปที่ ๕) พระพุทธรูปองค์นี้มีลักษณะเช่นเดียวกับพระพุทธรูปประทับยืนห่มคลุมกลุ่มที่ ๒ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผ้าจีวร ซึ่งช่วงพระกรเบื้องหน้าทั้งสองข้างได้ยกขึ้น ได้วาดเป็นรูปครึ่งวงกลม

๑ ๓

๑. เศียรพระพุทธรูปศิลา พบที่เมืองสรวนาท ศิลปอินเดียแบบคุปตะ พุทธศตวรรษที่ ๑๑
๒. (พลิก) พระพุทธรูปศิลา พบที่เมืองมถุวา ศิลปอินเดียแบบคุปตะตอนต้น พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐
๓. พระพุทธรูปศิลาปางประทานอภัย พบที่เมืองสรวนาท ศิลปอินเดียแบบคุปตะ พุทธศตวรรษที่ ๑๑